Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Published by Spring 2023 / 10-1
https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd https://doi.org/10.46868/atdd.

Anadolu Sahasında Anlatılan Fıkraların Karşılaştırmalı Analizi: Nasreddin Hoca, Bektaşi, Temel Reis Fıkraları ve Siyasi Fıkralar

Recai Bazancir*
ORCID: 0000-0003-2393-508X

Öz

Türk toplumunun halk geleneği etrafında şekillenen ve mizahi bir tür olan fıkralar, kendi kültür dokularından izler taşımaktadır. Bu izler, fıkraların doğduğu toprakları, o topluluğa özgü kültürel gereçleri ve toplumun gelenek yapısını okura aktarmaktadır. Bu nitelikler, anlatıların özgünlüğünü, içinde oluştuğu toplumun düşünce ve inanç yapısını topluma sunması bakımından önemli kültürel vesikalar olarak kabul görmektedir. Fıkralarda dönemin sosyal ve tarihi yapısı haricinde, toplumun mizah anlayışı da net şekilde görülebilmektedir. Fıkralar sözlü olarak başlayıp yazıya aktarıldıktan sonra, çizgi roman, gazete, televizyon ve çeşitli dijital aktarım gereçleriyle güncellenerek günümüze farklı formlarda ulaşmıştır. Araştırmamızda, derlenen Nasreddin Hoca fıkralarının kullanım alanları, fıkraların kavramsal çerçeveleri, sınıflandırılması ve farklı milletlerde Hoca fıkralarının ne gibi içeriklerle yayıldığı detaylıca örneklendirilmiştir. Ayrıca, Nasreddin Hoca fıkralarının topluma verdiği mesajlar metodolojik olarak belli bir düzlemde belirtilmiştir. İlhan Başgöz'ün fıkraları kavramsal çerçevede kümelemesine ek olarak, fıkraların çocuk dergilerine yansıması ayrı bir başlıkta ele alınmış ve görsel olarak sunulmuştur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de çocuk ve yetişkin fıkraları, Türk milletinin keskin mizah anlayışını Nasreddin Hoca, Temel Reis ve Bektaşi adına yakıştırarak dünyaya tanıtmaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Nasreddin Hoca, Bektaşi, Temel Reis, Politik Fıkralar

Gönderme Tarihi: 18/11/2022 **Kabul Tarihi:25/02/2023**

*Dr. Öğretim Görevlisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Halk Bilimi, Van-Türkiye, recaibazancir@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:
BAZANCİR, R, '' Anadolu Sahasında Anlatılan Fıkraların Karşılaştırmalı Analizi: Nasreddin Hoca, Bektaşi, Temel Reis Fıkraları ve Siyasi Fıkralar'', *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 10, S. 1, 2023, s. 369-393.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi **Cilt:10 / Sayı:1**
Bazancir / 369-393 **Mart 2023**

Comparative Analysis of Joke Told in the Anatolian Arena: Nasreddin Hodja, Bektashi, Temel Reis and Political Jokes

Recai Bazancir[**]
ORCID: 0000-0003-2393-508X

Abstract

Anecdotes (jokes), which are shaped around the folk tradition of Turkish society and are a humorous genre, bear traces of their own cultural texture. These traces convey to the reader land where the jokes were born, cultural tools specific to that community and traditional structure of the society. These qualities are accepted as important cultural documents in terms of presenting to the society of the originality of narratives and the thought and belief structure of the society in which they are formed. In addition to the social and historical structure of the period, humor of the society can be clearly seen in the jokes. After the anecdotes (jokes) started orally and were written down, they have reached the present day in different forms by updating with comics, newspapers, television and various digital transmission tools. In our study usage areas of the collected Nasreddin Hodja jokes, the conceptual framework of the jokes, their classification and the content of Hodja jokes in different nations are exemplified in detail. In addition, the messages given to the society by Nasreddin Hodja anecdotes (jokes) are methodologically stated at a certain level. In addition to İlhan Başgöz's clustering of anecdotes in a conceptual framework, the reflection of anecdotes in children's magazines is discussed in a separate title and presented visually. As in the past, also today, children's and adult anecdotes (jokes) will continue to introduce the Turkish nation's keen sense of humor to the world by ascribing them to the name of Nasreddin Hodja, Temel Reis and Bektashi.

Keywords: Joke/Anecdote**,** Nasreddin Hodja, Bektashi, Temel Reis, Political Jokes

Received Date: 18/11/2022 **Accepted Date: 25/02/2023**

[**]*Doctor Lecturer, Yüzüncü Yıl University Turkish Folklore, Van-Turkey, recaibazancir@gmail.com*

You can refer to this article as follows:

BAZANCİR, R, ‘’ Anadolu Sahasında Anlatılan Fıkraların Karşılaştırmalı Analizi: Nasreddin Hoca, Bektaşi, Temel Reis Fıkraları ve Siyasi Fıkralar’’, *Academic Journal of History and Idea* , Vol. 10, Issue 1, 2023, p. 369-393.

Giriş

Fıkra, bazen latife, nükte, şaka, bazen de hikâye adı verilen sözlü anlatım türüdür. Fıkra türünü Türk halk edebiyatının diğer türlerinden ayıran en önemli biçimsel özelliği kısa olmasıdır. Fıkranın biçimsel olarak en belirgin özelliği bir çırpıda söylenebilmesidir. Ayrıca fıkralar dinleyene ya da okura iletmek istediği mesajı, anlatımın en sonunda, etkili olarak vurgulamaktadır. Kısa olmaları sebebi ile masal içeriklerinde karşılaşılan giriş tekerlemeleri ve bitiş formülleri fıkralarda bulunmamaktadır. Fıkranın kendine has bir dili de yoktur. Anlatan, kısalığı ve bitişteki yoğunluğu bozmamak koşulu ile, fıkrayı istediği dille anlatabilmektedir. Fıkrayı anlatan kişiler usta masalcılara benzemekte ve genellikle her mecliste aranan kişiler olarak kabul görmektedirler.

Pertev Naili Boratav, fıkranın nükte anlamı bulunan güldürücü öykücükler ve süreli yayınların belirli yerlerinde yer alan güncel konuları ele alan kısa yazılar olduğunu, komedi unsurları barındıran güldürücü fıkraların çoğunlukla sözlü anlatı geleneğinin ürünü olup, kısa ve yoğun bir anlatı tekniğine dayandığını ifade etmektedir.[1] Erman Artun, fıkraların şekil, hacim anlamında küçük, anlam bakımından hacimli bir tür olduğunu, zaman içerisinde belli aşamalardan geçerek gelişmiş, toplumun estetik beğenisinin ürünleri olduğunu ifade etmektedir.[2] Dursun Yıldırım, fıkrayı gerçek hayatla bağlantılı olan birtakım olayların fikirsel, sosyal ve beşerî kusurları, gündelik hayatta karşılaşılan çarpıklıkları, gülünç birtakım olayları ince bir mizahla belirli bir tip etrafında toplayarak nesir şeklinde anlatan, küçük hacimli ve sözlü bir kompozisyon türü, şeklinde tanımlamıştır. [3] Okan Alay'a göre, masal ve fıkra ile ilgili çok sayıda tanım bulunmakla birlikte, her tanımın kendine özgü bir doğruluğu ve özgünlüğü vardır. [4]

Özetle fıkra, genellikle hayal ve gerçekliğin iç içe geçtiği olayların, özel anlatıcılar tarafından kendine mahsus bir üslupla ve klişe sözlerle sözlü olarak geçmişten günümüze anlatıla gelen, dinleyicileri inandırmak iddiasında olmayan bir nesir türüdür. Halk edebiyatında türlerin bir bölümü kahraman yaratmaktadır. Destan, halk hikâyesi ve masal bu türlerdendir. Fıkralar kahramanı alaya alıp, onu gülünçleştirip, dinleyiciyi kahramanların üstüne

[1] Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 91-94.
[2] Erman Artun, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2009.
[3] Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği,* Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 222.
[4] Okan Alay, "Bingöl Masallarının Muhteva ve Yapı Özellikleri", *Diyalektog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S. 15, Adıyaman 2017, s. 33.

güldürmektedir. Bunun için fıkra, kahraman karşıtı (Anti hero) bir tür olarak kabul edilmektedir. Fıkranın topluma, toplum kurumlarına, insan karakterine bakışı eleştirel ve güldürücü olmaktadır.

2. Fıkraların Sınıflandırılması ve Kavramsal Çerçeve

İlhan Başgöz'e göre, sayısı binleri aşan Türk fıkraları, aşağıdaki gibi çeşitli açılardan sınıflandırılmıştır:

a. Bazı İnsanların Adına Bağlanmış Fıkralar:

Bunlar, Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi tiplere bağlanan fıkralardır. Bunlardan İncili Çavuş Saray meddahlarını, Bekri ise sarhoşları simgelemektedir. Bu guruba, yaşamış insanlar olan, Koca Ragıp Paşa, Fitnat Hanım, Şair Haşmet gibi karakterler hakkında anlatılan ve pek yaygın olmayan fıkralar da eklenebilir.

b. Bir Topluluğun, Bir Sosyal Gurubun Adına Bağlanan Fıkralar:

Bektaşi fıkraları, Tahtacı ve Yörük fıkraları, Karatepeli fıkraları, Derviş ve Kadı fıkraları, Yahudi, Kürt, Rum, Acem, Arnavut v.b. azınlık fıkraları ve farklı toplumlar adına anlatılan fıkralar bu kümelemeye girmektedir.

c. Belirli Bir Tipe Bağlanmayan, Güldürücü Fıkralar:

Bu gruba giren fıkralar özellikle müstehcen ve argo fıkralar olarak adlandırılmaktadır. Bu fıkraların eğitici ve öğretici yanı yoktur. Bu gruptaki fıkralar sanatsal ve estetik değer taşımamaktadır. [5]

Yukarıdaki fıkralara "Çocuk Dergileri ve Çizgi Romanlarda Nasreddin Hoca Fıkraları" adlı ek bir başlık eklenmiştir. Bu fıkralar daha çok görsel formda okura sunulmuş ve tarihi kişilikler üzerinden topluma çeşitli mesajlar verilmiştir. Bu amaçla, fıkraların yayılım alanlarının zamanla nasıl genişleyip, konu ve içeriklerinin değiştiği bu başlıkta belirtilmiştir.

3.Nasreddin Hoca'nın Doğum Yeri ve Tarihi Üzerine Yapılan Tartışmalar

Nasreddin Hoca 13. yüzyılda yaşamış Anadolu dervişlerinden biridir. Asıl yaşamı hakkında fazla bir şey bilmemektedir. Akşehir'deki türbesi, Yıldırım Beyazıt'ın (1360-1403) sipahilerinden Mehmet tarafından 1393'te ziyaret edilmiş, Mehmet Türbeye: "Yazı ebedidir, hayat fanidir, kul asidir, Tanrı bağışlayıcıdır" [6] şeklinde bir yazı yazmıştır.

---

[5] İlhan Başgöz, *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca,* Pan Yayınevi, İstanbul 1998, s. 47.
[6] İbrahim Hakkı Konyalı, *Akşehir, Nasreddin Hoca'nın Şehri*, Nümune Matbaası, İstanbul 1945, s. 472.

Mustafa Duman, Nasreddin Hoca'nın kaybolan mezar taşı üzerindeki H.683 (1285) tarihine ve bunu destekleyen başka vesikalara dayanarak Nasreddin Hoca'nın 1285 tarihinde ölmüş olduğunu savunmaktadır. Bu tarih Hoca'nın ölüm yılı olarak kabul edilmektedir.[7]

Nasreddin Hoca'nın adı iki vakfiyede tanık olarak yazılmıştır. Bunlardan birinin tarihi 1257 öteki ise 1267'dir.[8] Bu tarihler, Hoca'nın 1293 yılından evvel ölmüş olduğu görüşüne destek vermektedir. Ayrıca, Sivrihisar'da Nasreddin Hoca'nın kızı Fatıma'nın mezar taşı bulunmuştur. Taştaki ölüm tarihi 1326/27 (H.727)'dir.[9]

Yukarıdaki bilgiler, kaynağı bilinmeyen ve Sivrihisar Müftüsü Hasan tarafından yazılan "Mecmua-i Maarif" te verilen bilgiye inanırlık kazandırmaktadır. Bu mecmuaya göre Nasreddin Hoca 1208-1209'da Sivrihisar'ın Hortu (yeni adı Nasreddin Hoca) köyünde doğmuş, Konya'da medrese eğitimi aldıktan sonra, bir zaman köyünde imamlık yapmış, daha sonra Akşehir'e giderek Seyyid Mahmud-ı Hayrani'ye (öl.1288-89) bağlanmış ve 1284-1285'te Akşehir'de ölmüştür. Bu bilgiler Hoca'nın gerçek bir insan olmadığını ileri süren René Basset'in görüşünü çürütmektedir.[10] Basset'e göre Hoca adı, 8. yüzyılda yaşayan Arap fıkra kahramanı Cuha adının bozulmuşudur. Cuha adının heceleri yer değiştirerek Hoca halini almıştır.[11] Zira Duman'a göre, Nasreddin Hoca yaşamış bir insandır ve Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre ve Seyyid Mahmud Hayrani gibi Anadolu dervişlerinden biridir.[12]

3.1. Nasreddin Hoca Adına Derlenen Fıkralar ve Fıkralarda Verilen Mesajlar

İlhab Başgöz'e göre, Hoca'nın gerçek hayatı, değil fıkralarda dinleyen ya da okura yansıyan hayatı ve yaşadıkları önem arz etmektedir. Birçok fıkrada belirtildiği üzere Nasreddin Hoca, fakir, zor geçinen bir köy imamıdır. Altında sıska bir eşek, başında ise koca bir kavukla dolaşmaktadır. Fıkralarda Hoca, köylerde vaaz verir, Cerre çıkar, halka namaz kıldırırmış. Bazen eşeğine üzüm ve turşu gibi yiyecekler yükleterek köylerde çerçilik yaparmış. Onun evinde bir ahırı, köyde bir tarlası varmış. Ayrıca Hoca, tarlayı sürer, ekin eker, ekin biçer, dağa odun kesmeye de gidermiş.[13]

[7] Mustafa Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2008, s. 32-37.
[8] Muharrem Bayar, "Nasreddin Hoca", *Standart-Ekonomik Teknik Dergi*, C.35, S. 426, İstanbul 1966, s. 47-50.
[9] Mehmet Önder, ''Nasreddin Hocaya Ait Yeni Vesikalar'', *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi,* C. 77, İstanbul 1955, s. 1225.
[10] İlhan Başgöz, *Türk Folkloruna Giriş* (yayımlanmamış eser), s. 83-84.
[11] René Basset, *"Recherches Sur Si Djoh'a Et Les Anecdotes Qui Lui Son Attribuées, In Les Fourberies De Si Djoh'a"*, Imprimery Nationale Press, Paris 1892, s. 1-97.
[12] M. Duman, *a.g.e.*, s. 91-104.
[13] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 84.

Nasreddin Hoca, başındaki kocaman kavukla merkez kültürünü, yani Medrese kültürünü, altındaki eşekle de köylü kültürünü temsil etmektedir. O ne tümden köylü ne tümden kentlidir. O, iki kültür arasında kalmış marjinal (ara yerde) bir tiptir. Bu ara yerde kalmışlık Hoca'nın her iki kültüre de eleştirisel bir gözle bakmasını sağlamaktadır. Hoca bu nedenle kahraman yaratmamaktadır. Onun görevi şişirilen kahramanları doğru dürüst insan düzeyine indirmek, onların şişinmelerini, hadsizliklerini ve ukalalıklarını, sivri ama tatlı dili ile yüzlerine vurmak, onları utandırmak, davranışlarına pişman etmektir.

Nasreddin Hoca'nın yazıya geçen ilk fıkralarına 15. yüzyıl eserlerinde rastlanmaktadır. Ebulhayr-ı Rumi'nin 1480 yılında kaleme aldığı *Salttukname*, Bursalı Gazali'nin 1490-1502 arasında yazdığı *Dafi el Gumum Rafi el Humum* ve Lamii Çelebi'nin (1472-1502) *Letaifname*'si bu eserlerdir.[14] Bu vesileyle görülmektedir ki, 16. yüzyıldan itibaren tümden Nasreddin Hoca fıkralarına ayrılmış el yazmaları bulunmaktadır.

Oxford Üniversitesi Bodleian Kitaplığı 185. ciltte yer alan bu yazmalardan en eskisi 1571 tarihini taşımakta ve içinde 42 fıkra yer almaktadır. Kathleen Burrill, bu yazmanın eski yazı ile fotokopisini, yeni yazıyla okunuşunu ve İngilizce çevirisini yayınlamıştır.[15]

1926 yılında Bahai'nin (Veled Çelebi İzbudak) yayınladığı *Letaif-i Hoca Nasreddin* kitabında ise 400'e yakın fıkra bulunmaktadır.[16] Bu durumda, 15. yüzyıldan önce başlayan ve zamanla sayısı artan bir fıkra edebiyatı ile karşı karşılaşılmaktadır. Bunların hepsini Nasreddin Hoca'ya mal etmek, bu fıkraların Nasreddin Hoca tarafından yazılmış veya söylenmiş olduğunu kabul etmenin doğru bir görüş olmadığı düşünülmektedir. Bazı fıkraların Hoca külliyatına sonradan katılmış olduğu düşünülmektedir. Hoca'nın boğasının hikayesi bunlardan biridir:

"Hoca'nın boğası günde birkaç ineği damızlayacak kadar güçlüymüş. Köylünün inek neslini iyileştirmek için boğa bir Devlet Çiftliğince satın alınmış, altı ay, temiz ve havadar bir ahırda güzelce beslenmiş. Baharda köylünün inekleri damızlanmak için gelince, boğa bütün iştahını kaybetmiştir. Hoca'ya bunun nedeni sorulunca, Hoca demiş ki "Benim boğa diyor ki, ben artık devlet memuru oldum, neden çalışayım?" [17]

Türkiye'de devlet çiftlikleri 1938'den sonra kurulmuştur. Bu fıkra hem tarih hem de konu bakımından fıkra geleneğine sonradan eklenmiştir. Aynı şekilde Hoca fıkraları külliyatına Eski Anadolu'nun, Orta Doğu'nun, Asya ve Avrupa'nın ve Kuzey Afrika'nın fıkra

[14] Lamii Çelebi, *Letaif-i Lamii*, Bibliotheque National yazması, No: 419, Fransa 1532, s. 102.
[15]Kathleen Burrill, R.F, *The Nasreddin Hoca Stories, Archivum Ottomanicum*, Tom. 2, Mouton 1970, s. 25.
[16] Bahai, *Letaifi Hoca Nasreddin*, İkbal Kitabevi, İstanbul 1926, s. 74-89.
[17] Abdulbaki Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961, s. 13.

geleneğinden birçok fıkra katılmıştır, bunlar Nasreddin Hoca adına bağlanmış ve onun fıkraları olarak söylenmiştir. Kaynakları ne olursa olsun, önemli olan bu fıkraları Türkçe söyleyerek onları toplumumuza mal etmemizdir.

Hoca adına anlatılagelen fıkralar hem yazmalar yoluyla hem de sözlü olarak Osmanlı İmparatorluğunun her yanına ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında fethettiği ülkelerden çekilse bile, Orta Doğu'da, Kuzey Afrika'da ve Balkanlarda Hoca fıkraları anlatılmaya devam etmiştir. Farklı milletlerdeki insanlar gülmenin evrensel olduğunu Nasreddin Hoca fıkralarını anlatarak, dinleyerek göstermiştir. Hoca fıkraları ulaştığı ülkelerde hala yaşamakta, Türk halk edebiyatını temsil etmeye devam etmektedir. Nasreddin Hoca adına anlatılagelen hatta farklı varyantlara dönüşen fıkra örnekleri imparatorluk sınırları dışına çıkıp, Çin'e ve Amerika'ya kadar ulaşmıştır.

İngilizce 'de Nasreddin Hoca demek zor olduğu için, Amerika'da adını Mazurdine Joe'ya çevirmişlerdir.[18] Çin'de ise Hoca'ya Apandi (efendiden bozma) denmektedir.[19] Nasreddin Hoca fıkraları 15. yüzyıldan günümüze gelirken önemli değişmelere uğramıştır. Bu değişime dilde, konularda ve fıkranın yapısında karşılaşılmaktadır. 16. yüzyıldan kalma fıkraların beşte biri kadarı müstehcen ve kaba fıkralardır. Bunların sayısı daha sonraki yazmalarda azalmış ve 1830'lardan sonra taş basmalarda ve matbaa baskılarında tamamen kaybolmuştur. Eski yazmalardaki fıkraların çoğu kısadır ve bu fıkralar soru- cevap formundadır. Daha sonra bunlar kişisel yorumlarla uzamıştır. 17. yüzyıldan evvelki fıkralarda kadının yeri önemlidir. Hoca'nın karısı kendisi kadar güçlü ve akıllı, herkes gelip ona akıl danışmaktadır. Hoca, bu fıkralarda tek kadınla evlidir. Hoca'nın iki karısı olduğunu içeren fıkralar daha sonraki yıllarda ortaya çıkmaktadır.

Başgöz'e göre, Halk edebiyatımızda, her fıkra kahramanının ağırlıklı bir güldürü alanı vardır. Bektaşi fıkraları din alanında yoğunlaşmıştır. Bekri Mustafa sarhoşluk konusunda uzmandır, İncili Çavuş saray sultanlarını eğlendirmektedir. Ama Nasreddin Hoca'nın diline doladığı alan böyle dar değildir, çok geniştir. Eski yazmalardaki fıkralardan 65'i din ve din konuları, 62'si aile hayatı, 21'i Hoca'nın eşeği, 17'si geçim sıkıntısı, 15'i bey, padişah, sultan gibi otoritelerle, 12'si ise yargı sistemi ile alakalıdır.[20]

[18] Jolie Thelma, *Michigan*, Oakland University library, (Unpublished materials colected in.) Oakland 1956, s. 65.
[19] Robert C. Friend ve Primerose Giglesi, *The Effeni and The Pregnant Pot, Uygur Folktalesa,* New World Press, China- Beijing, 1982, s. 101.
[20] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 21.

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi Hoca fıkralarının çoğu din hayatını konu edinmiştir. Nasreddin Hoca, adı üstünde din adamıdır. Ama onun dine bakışı ve din yorumu aşağıda okuyacağımız Bektaşi'nin Müslümanlık yorumuna benzemektedir. Bu yoruma göre, insan balçıktan, kadın insanın kaburga kemiğinden yaratılmamıştır. İnsan Tanrı nurunun bir parçasıdır, Tanrı'yı kendi içinde hissedebilir. Nasreddin Hoca da dini böyle anlamış ve yorumlamıştır. Fıkralarda Hoca'nın en baskın karakter çizgilerinden biri iyimserliğidir. Hayatta hiçbir kötülük, hiçbir felaket ve kendisine yapılan hiçbir haksızlık Hoca'yı kötümser yapamaz. O, her felakette, her sıkıntıda iyimser olacak bir taraf bulmaktadır.

Bu iyimserliğe bir örnek, aşağıdaki fıkrada yer almaktadır:

"Bir gün karısı Hoca'nın kaftanını yıkamış, kurusun diye bahçede bir ipe asmıştır. Hoca'nın bundan haberi yoktur. Gece karanlıkta sağa sola sallanan kaftanı görünce Hoca bahçeye hırsız girmiş sanmış, okunu yayını alıp cübbeyi delik deşik etmiş. Sabahleyin cübbeyi parçalanmış gören karısı feryada başlayınca Hoca demiş ki: "Aman karıcığım üzülme, Allaha şükredelim ki ben cübbenin içinde değildim." Bu davranış hayatın ölüme, aydınlığın karanlığa üstün gelmesi, olarak yorumlanabilir."[21]

Sivrihisar ve Nasreddin Hoca geleneğinden gelen masalar, fıkralar birbiriyle bir bütünlük arz etmektedir. Sivrihisar'ın anlatı geleneğe karışmış olan fıkralar Nasreddin Hoca'nın adına bağlanmıştır. Nasreddin Hoca adına anlatılan fıkralar doğup büyüdüğü topraklar olan Sivrihisar ve Anadolu Topraklarıyla sınırlı kalmayıp, Bütün dünyayı sarmıştır.

Ulaşılan Hoca fıkralarından ve kaynaklarından en önemli olanları hiç şüphesiz, Sa'adettin Şirazi'nin eliyle yazılan Lamii'nin derlediği ya da telif ettiği Hoca hikâyeleridir. Eserin toplumsal değer yargılarına aykırı, edep dışı içeriklerle dolu olduğunu gören Lamii onu tamamlamaktan vazgeçmiş, hatta yakmayı düşünmüştür. Bilinmesi gereken bir başka husus ise Hoca'nın Timur ile çağdaş olmadığıdır.

Timur Anadolu'ya 1402'de gelmiştir. Bunun ispatı, ise Akşehir de Hoca türbesinde I. Bayezid'in saltanatı (1389–1402) yazılı olduğudur. Bu bilgi 1398 tarihini taşımaktadır bu da Hoca'nın bu tarihten önce öldüğünü göstermektedir.[22]

Nasreddin Hoca'nın ermiş kişiliğini yansıtan kimi fıkralar arasında Anadolu halkının güldürü sanatında önemli yeri olan Bektaşi tipi ile ortak unsurlar olduğu da görülmüştür. Kimi

[21] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 24.
[22] Lamii Çelebi, *a.g.e.,* s. 119.

atasözü değerinde deyimlerin Hoca adına anlatılagelmesi kendisinin bilge kişiliğinin ispatı olarak kabul edilmektedir.

Örneğin: "Nasreddin Hocanın sırtındaki çıbana karısı başka türlü, kızı başka türlü teşhis koymuş ve Hoca bu duruma: "Baştan kıça haber yok" demiştir. Hoca hikâyelerinden geldiğine inanılan; ya da onun fıkra ve deyimlerini hatırlatan birkaç örnek: "Damdan düşen bilir, damdan düşenin halini", "Acemi bülbül bu kadar öter". "Ye kürküm ye" gibidir. Hocanın eşeğe ters binmesini hemşerileri (Sivrihisar Hortu köylüleri): "Eşek nasıl olsa varacağı yeri bilir, eşeğe ters biniyorum ki gerimizin güvenliğini gözetleyebilelim." şeklinde açıklamaktadır. [23]

Bayar'a göre, Hoca'nın türbesinin dört yanı açık olduğu halde kapısında koca bir kilit bulundurmasının anlamı da: "Kilit dost içindir; düşman ne yapsan bir yere girmenin kolayını bulur" demektir. Nasreddin Hocaya birçok kişi ya da kaynak deli sıfatını yakıştırmıştır, fakat gerçekte bilge kişiliği taşıyan ve garip davranışların altında ders alınacak gerçekler gizleyen bir karakter bulunmaktadır. Bu türden davranışları ve sözleriyle o:

"Gören bizi sanur deli,
Usludan yeğdür delimiz,"[24] dizelerinde nitelenen engin insan tipidir.

Nasreddin Hoca, sözlerinde, davranışlarında birer hikmet, ibret dersi, hakaret düsturu bulunduğu düşünülen saygın bir kişi sayılmıştır. Hocanın kişiliğinin türlü değişimlere son bir örneği de onun ya kendi adıyla ya başka adlarla (kimi zaman tarihe mal olmuş ünlü kişilerin adıyla) yani çağların şartları ve olayları içinde bir fıkra kişisi olmasında görülmektedir.

Hoca ve Timurlenk adına anlatılan fıkraları, öz kişiliklerini Hoca'nın yerine koyarak çağımıza uyarlayanlar, bilerek, bilmeyerek ondan esinlenmiş oldukları kabul edilmektedir. Nasreddin Hoca hikâyelerinde sanat işlemelerinde (nazım, roman, tiyatro vb.) faydalanan sanatçıların bu eserlere kattıkları yeni yorumlar Hocayı günümüze dek ulaştırmış, onu ölümsüz kılmıştır.

Başgöz'e göre, Nasreddin Hoca ile ilgili varlıkları bilinen 32 yazma nüshasında hiçbiri 16. yüzyıldan daha eskiye gitmemektedir. En eski yazma nüshaları, yani 16. yüzyılda yazılan fıkra sayıları, bir sonraki yüzyıla oranla çok daha düşüktür. Sebebi ise geleneğin devam etmesi ve her geçen yüzyılda Hocanın adına bağlanan fıkralarda artışlar görülmesidir. Bu yazma nüshalar Nasreddin Hocanın bilinmeyen bir tarihte adına bağlanan derlemelerdir. Bu derlemeler bilmediğimiz yerlerde, tarihlerde meydana getirilmiştir.[25]

[23] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 26-42.
[24] M. Bayar, *a.g.e.*, s. 426.
[25] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 99.

Hoca fıkralarında göze çarpan bir özellik de onlarda birbirinden iki farklı karakterin yer almasıdır. Fıkralarda çoğunlukla Hoca, keskin zekâsı ve sağduyusuyla karşısındakini alt etmekte, hüner gösteren, hazır cevap, nüktedan bir kişidir. Öteki bölümde ise Hoca budalalığa varan saflığı ile delidolu bir kişiliktir. Görülen o ki Hocanın adına bağlanan fıkralar eski tarihlere gidildikçe azalmaktadır. Eskiden Sivrihisarlılar adına anlatılan hikâyeler Nasreddin Hoca fıkralarına dönüşmüş olabilir ya da Hocanın kişiliği Sivrihisarlıların fıkra kişiliklerini de gölgede bırakmış olabilir. Çünkü günümüzde hem popüler açıdan hem de elimizde mevcut olan fıkra külliyatı içinde Hoca fıkraları daha fazla yer tutmaktadır.

3.2. Saltukname'de Geçen Nasreddin Hoca Fıkraları ve Bu Fıkraların Motifleri

Boratav'a göre, 1480'de yazılmış olan Saltukname'de Ebul Hayr-i Rumi bilgilerin çoğunu sözlü gelenekte dolaşan, hikâye, menkıbe ve efsanelerden almıştır.[26] 15-16. yüzyıllarda Lamii Çelebi Latifname'de Sivrihisarlıların çok acayip, tuhaf insanlar olduklarını yazılı gelenekte de sözlü gelenekte de bize yeterince belirtilmektedir. Saltukname'de ise bu kasaba halkının akıldan yoksun olmanın acısını duydukları anlatılır ve bir çare bulur da kusurdan kurtarırlar diye Nasreddin Hocaya başvururlar ve Sivrihisarlılar deliliklerine çare ararlarmış.[27]

Saltukname' nin tanıklığına göre, 15.yüzyılda Nasreddin Hoca bilgili ve keramet sahibi bir bilge olarak gösterilmiştir. Fıkra örneklerinde o, hayır duasını bedava ya da veresiye olarak vermekten kaçınmaktadır. Halkın Nasreddin Hocası, ikiyüzlülüğü olmayan geçimini sağlamak kaygısında günlük çıkarlarını ihmal etmeyen, fakir bir Hocaymış. Fıkraların Nasreddin hocası ise dobra dobra konuşan, sözünü sakınmayan, yapmacıklığa kaçmayan, gevelemeyen, metafizik ve mistik görüşlere, sağlam temelden yoksun yüce, soyut düşüncelere hiç iltifat etmemektedir.

Başgöz'e göre Hocanın karısı da fıkralarda asla bir figüran değildir. Oda hoca gibi öğütler vermekte, bilgelik yapmaktadır. Fakat bu bilgelik 15. yüzyıldan sonra Saltukname'de geçmemektedir. Ünlü kişilerin biyografilerini yazmaya meraklı kişiler, Hocayı bilim adamı, âlim, soylu devlet adamı gibi görmek istemektedirler; yani kendi düşüncelerini ve kafalarındaki Hoca profilini halka sunmaktadırlar.[28] Boratav ise Nasreddin Hocanın, belli bir halk edebiyatının, boy boy, çeşit çeşit insan tiplerini kendi kişiliğinde birleştirmiş, keramet ve bilgeliklerle tanınan nadir çehrelerden biri olduğunu belirtmiştir.[29]

---

[26] Ebul Hayr-i Rumi, *Saltukname,* (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 97.
[27] Pertev Naili Boratav, *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği Yayınevi, Ankara 1996, s. 50.
[28] İ. Başgöz, *a.g.e.,* s. 42.
[29] P.N. Boratav, *a.g.e.,* s. 51.

Fıkralar ve masallar, yani sözlü gelenek ürünleri muhakkak kendi kültür dokularından izler taşımaktadır. Bu izler bize fıkranın ya da sözlü ve yazılı gelenek ürününün milletini, üslubunu, o topluluğa özgü biçimlenmiş gereçleri, töreleri, inanışları bize vermektedir. Bu özellikler ve yer adları bize bu ürünlerin özgünlüğünü göstermektedir. Bir fıkra kendi ülkesinden çıkıp başka bir millete mal olabilmektedir. Fıkralar doğduğu topraklardaki değer normlarıyla birleşip, üretildiği çağın güldürü unsurlarıyla bütünleştikten sonra, günceli yakalayabilmektedirler. Bazı anlatı metinleri tek bir kültür öğesiyle, örneğin dil öğesiyle kurulmuşlardır. Bu anlatı türlerinin çoğu derlendikleri kültür ortamından başkasının malı olamazlar.

Masal ve efsane türlerinde de yukarıda sayılan durum geçerlidir. İlk bakışta belli bir kültür ortamından başka milletlere mal edilemeyecek gibi görünen anlatı tiplerinin bile, onları derleyip yazıya geçirenlerin küçük oynamaları ve kendi düşüncelerini ve kültür özelliklerini esere aktarması sonucu eser daha geniş kültür ortamlarına mal edilmiştir. Bazen, Oğuz Destanı epizotlarıyla, Nasreddin Hoca fıkralarının çeşitlenmelerini uzaktan andırmaktadır. Yukarıda görülen birkaç örnek, anlatı tiplerinin bir dilden başka dile, bir kültür ortamından başkasına geçerken karşılarına dikilen ve anlaşılmaz sanılan engelleri gidermenin de yolunu bulduklarını göstermektedir.

Boratav'a göre, Sarı Saltuk menkıbelerini anlatan ve 1480'de Osmanlı yazarı Ebu-l Hayrı-ı Rumi tarafından telif edilmiş olan Saltukname adlı eserde Hoca üzerine 3 fıkra anlatılmıştır. Hocanın latifelerini bir araya getiren derlemeler ise, 16. yüzyıla çıkmaktadır. Ama bu derlemeler Çin Türkistan'ına, Avrupa sınırlarına kadar yayılmış ve yayıldıkları alanların ulusal ve bölgesel özelliklerini bünyelerine almışlardır. Temanın kahramanı hikâyenin biçimini de kendiliğinden yeni biçimlemeler almıştır. [30]

Nasreddin Hoca fıkralarının farklı ülkelerde farklı illerde yaşaması, farklı varyantlarla ve motiflerle benzerlikler barındırması Boratav'dan özetlenerek aşağıda örneklendirilmiştir:

Örnek-1: "Hoca hikâyelerinde olaylar, Sivrihisar, Hortu, Alaşehir, Konya, Malatya, Antep gibi yerler ya da Arap ve Kürt memleketlerine elçilikle görevlendirilmiş olduğu anlatılmaktadır. Balkan memleketlerinde derlenmiş anlatılarda ise; Debre, İşkodra, Üsküp, Ohri, Sarayevo gibi halkının güldürücü karakterleri ile ün almış yerlerin adı geçmektedir."[31]

[30] P.N. Boratav, *a.g.e.,* s. 50-51.
[31] P.N. Boratav, *a.g.e.,* s. 62.

Örnek-2: "Hocanın canını Azrail almaya geldiğinde son bir namaz kılma izni alıp, namazı bir türlü sona erdirmemesi ve bu şaka sayesinde Tanrı'nın canını bağışlaması, uluslararası halk masalları repertuarında yer alan envanterlerdendir. Yukarıdaki örnek Balkan anlatmasına dâhildir. Bu fıkra, Dede Korkut kitabındaki *"Deli Dumrul"* hikâyesinin son epizoduna benzemektedir."[32]

Örnek-3: "Arnavut hikâyesinde olduğu gibi Oğuz destanında da Tanrı kişinin bu masum şakasından hoşlanmış ve ölüm hükmünü geri aldığını Azrail'e bildirmiştir. Hırvat masal kahramanı Hitar-Pitar kurnazlığıyla Hocayı alt etmiştir. Bazen de Hoca aynı şekilde karşılık vermiştir. Hoca fıkraları bazen modern nitelikte taşımakta ve Hoca Softa ile tartışmakta Softa hiçbir şeyin değişmeyeceğini, Hocada *"Diyalektik Materyalizmi"* savunmaktadır. Tabiatta her şey durmadan değişir anlayışı, diyalektik materyalizmin temel dayanağıdır." [33]

Boratav, Nasreddin Hoca fıkralarını tematik olarak aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

3.3. Nasreddin Hoca Fıkralarında Temaların Sınıflandırılması:

"1. Schildbürger'ler üzerine anlatılanlar tipinde fıkralar:

a- Budala Nasreddin b- Budala rolü oynayan Nasreddin

2. Edep dışı fıkralar:

a-Yalnız güldürme amacı taşıyan açık- saçık fıkralar.

b-Edep dışı görünüşte, ama aslında ince alay karakterinde olan fıkralar

3. Halk bilgesi niteliği taşıyan Nasreddin fıkraları:

a- Metafizik düşüncelere karşı çıkan, sağduyunun savunucusu fıkralar

b- Hoşgörü yanlısı fıkralar

c- Zorbalığa, istibdada, şiddete karşı çıkan fıkralar

d- Başkaca toplumsal eleştiri niteliğinde fıkralar

4. Türlü başlıklarda komik eylemler taşıyan fıkralar

5. Kurnazlıklar, aldatmacalar

6. Nasreddin Hocayı efsane kişisi, bilge kişi olarak ele alan fıkralar."[34]

---

[32] P.N. Boratav, *a.g.e.,* s. 562.
[33] P.N. Boratav, *a.g.e.,* s. 62-63.
[34] P.N. Boratav, *a.g.e.,* s. 69-70.

3.4. Nasreddin Hoca Fıkralarından Örnekle Dönemin Sosyol, Kültürel ve Tarihi Yapısının Analizi

Bazı fıkralar, Nasreddin Hoca'yı Bey, paşa, sultan ve padişah gibi otoritelerle karşı karşıya da getirmiştir. Böyle fıkralarda Hoca, haksızlığa uğrayan güçsüz insanın sözcüsü olan bir kültür kahramanıdır. Başgöz'e göre Hoca, otorite makamında oturanları, sultanları, padişahları fıkralarında yermiştir. Kendisi konuşamayan, suskun kalan halk, bu fıkralardan büyük zevk almıştır. Sözle de olsa bu fıkralar mazlumun hakkını, zalimden almaktadır. Böyle bir fıkra Hocayı Timur'la karşı karşıya getirmiştir: "Hoca'ya kızan Timur, "Hoca eşeği senden ayıran bir şey görmüyorum, eşekle senin aranda ne fark var?" deyince, Hoca, karşısında oturan Timur'la arasındaki uzaklığı gözleriyle ölçtükten sonra: "Haklısınız Sultanım, eşekle benim aramda sadece iki arşınlık bir fark var" deyivermiştir." [35]

İlhan Başgöz'den alınan ve Hoca ile Timur'u yan yana getiren fıkra örneği aşağıdaki gibidir:

"Timurlenk bir gün aynaya bakmış ve "Ya rabbim, beni neden bu kadar çirkin yarattın" diye ağlamaya başlamış, çevresindeki dalkavuklar "Aman Sultanım, sen şöyle yakışıklısın, böyle güçlüsün" diye Timur'u teselli etmişler. Timur susmuş. Ama mecliste bulunan Hoca hüngür hüngür ağlamaya devam etmiş. Timur: "Hoca Efendi, çirkin olan benim, ben sustum sana ne oluyor?" deyince Hoca: "Sultanım siz o suratı sadece beş on saniye gördünüz, biz ise her gün görüyoruz." deyivermiştir.[36]

Başgöz'e göre, Timur'a bağlanan bu fıkraların bir kısmı eski yazmalarda ismi verilmeyen padişahlara, beylere, sultanlara bağlı olarak anlatılmıştır. Timur Anadolu'yu istila ettikten sonra bunlar, Anadolu'da taş üstünde taş koymayan Timur'a bağlanmıştır. Çünkü Timur Anadolu'yu istila edince Nasreddin Hoca ölmüştür.[37]Aşağıdaki fıkra örnekleri Nasreddin Hoca'nın yaşayışını ve dönemin sosyo-kültürel değer normlarını okurla buluşturması anlamında önem arz etmektedir. Nasreddin Hoca, diğer insanların neden neşeli olmadıklarına ve olaylara karamsarlıkla yaklaştıklarına şaşırmaktadır. Başlarına mevcut şartlardan daha kötü şeyler gelme ihtimalini hayal emekte ve içinde bulundukları duruma çoğu

[35] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 38.
[36] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 38-39.
[37] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 38-39.

zaman iyimserlikle şükretmektedir. Böyle bir belaya uğramadıkları için onları mutlu olmaya çağırmaktadır.

Örneğin: "Bir gün mescitte vaaz ederken Hoca: Ey cemaat yatın kalkın da Allah'a şükredin ki deveye kanat vermemiş, yoksa damınıza konar, evinizi başınıza yıkardı" [38] demiştir. Bu iyimserlik, yüzyıllardır kötü koşullar altında, yoklukla, baskı ile hastalıkla mücadele eden, yine de dimdik ayakta kalan köylü iyimserliğidir. Hoca, fıkralarda kıt kanaat geçinen bir aile reisidir. Bunun için onun fıkralarında bu geçim sıkıntısının anlatımı sıkça görülmektedir:

"Hoca, uzun zamandır, helva yemediğinden şikâyet etmektedir. Tuzu kuru bir komşusu "Hoca Efendi helva yapıp yemek o kadar güç bir iş mi," deyince Hoca "Evet komşum gerçekten güç değil, ama un bulunuyor, yağ bulunmuyor, yağ bulunuyor, şeker bulunmuyor" cevabını vermiştir. "Aman Hoca bunları bir araya getirmek de pek zor olmasa gerek" diyen komşusuna Hoca'nın cevabı şudur: "Haklısın komşum, onlar bazen bir araya geliyor, ama bu sefer de ben orada bulunmuyorum,"[39] demiştir.

Bir diğer örnekte ise: "Mahalle halkı tavuklarını yiyen bir tilkiyi yakalayıp Hoca'ya getirmişler: "Hoca Efendi bu tilkiye ne ceza verelim? demişler. Hoca cübbesini çıkarıp verir ve: "Bunu giydirip bırakın, bunu arkasında görünce kimse ona yiyecek vermeyecek, hayvan açlıktan yavaş yavaş ölecektir" [40] demiştir.

Bu nedenle bütün geçim sıkıntısı çekenler gibi, Hoca da bedava yemek fırsatı buldu mu kaçırmazmış. Başgöz'den özetlenecek olursa:

"Komşularında bir düğün yemeği vardır. Ama Hoca davet edilmemiştir. Hoca, bir zarf bir kâğıt alıp, koşa koşa düğün evine varır, ev sahibine mektup var diye kapıyı çalar. Zarfı verip, kendi sofranın başına çöker. Düğün sahibi: "Hoca Efendi! Emin misin bu mektup bana mı, çünkü zarfın üzerinde adres yok" deyince Hoca: "Sanadır, sanadır, ama çok aceleye geldiği için zarfın üstüne adres yazamadım, hatta içine bile mektup koyamadım,"[41] demiştir.

Geçim sıkıntısı nedeniyle Hoca, komşu bahçelerden ufak tefek hırsızlıklar da yapmaktadır. Bu konuda becerisi olmadığı için her zaman da suçüstünde yakalanmıştır. Hoca hazır cevap bir insandır, en güç durumlarda bile yakasını kurtarıp, güç durumdan sıyrılmaktadır. Aşağıdaki fıkra bu durumu örneklemektedir:

---

[38] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 25.
[39] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 27.
[40] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 52.
[41] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 52.

*"*Bir komşunun bahçe duvarına merdiven dayayıp içeri girer. Sebzeleri toplayıp çıkmak üzere iken bahçe sahibi Hoca'yı görür. "Hoca Efendi ne işin var benim bahçemde?" deyince, Hoca: "merdiven satıyorum" der. Komşusu: "Aman Hoca merdiven satacak yer mi bulamadın, der. Hocanın ise: "Merdiven benim değil mi canım nerde isterse orda satarım,"[42] demiştir.

Bazı fıkralar Hoca'yı, Kadı gibi yargı adamları ile karşı karşıya getirmiştir. Bu fıkraların ana konusu yargı adamlarının rüşvetçiliği, haksız hükümleri ve adam kayırmalarıdır. Hoca, tatlı bir gülümseme ile onların suçunu örnekte görüldüğü gibi yüzlerine vurmaktadır:

"Yolda giderken bir adam Hoca'nın ensesine bir tokat akseder. Hoca adamı mahkemeye verir. Meğer kadı adamın arkadaşı imiş. Saldırgana 10 para ceza verir. Adam "Kadı Efendi, yanımda para yok, müsaade edin gidip getireyim" der, gider ve gelmez. Hoca bir bekler, iki bekler adamın gelmesinden ümidi kesince, yerinden kalkar, Kadı efendinin suratına bir tokat patlatır ve "Kadı Efendi ben hakkımdan vaz geçtim, on parayı siz alıverin" [43] demiştir.

Fıkralarda Hoca'nın hoş görülü ve iyimser olduğu görülmektedir. Hoca'nın hoşgörüsü aldırmazlık veya her kötü davranışa eyvallah diyen bir hoşgörü değildir. Hoca toplumda hiçbir düzensizliği, su başlarını tutanların hiçbir kötülüğünü, insan karakterinin iki yüzlülüğünü, bencilliğini kesinlikle hoş görmemektedir. Nasreddin Hoca bu durumları alay ederek yargılayıp, eleştirip, halkın hoşnutsuzluğunu onların üstünde yıkmaktadır. Hoca hikâyelerinin hoşgörüsü Türk halkının hoş görüsü olarak anlaşılmalıdır. 500 yıldır Nasreddin Hoca fıkraları bizi ve toplumumuzu kınamış, yermiş, iğnelemiştir. Yani kendi eksikliklerimizin, kötü yanlarımızın üstüne gülmeyi Türk halkı olarak başarmışızdır. Bu anlamda, insanın kendi eksik ve yanlışlarına gülmesi sağlıklı bir davranıştır.

Hoca fıkraları bugün de yeni konuları içine alıp, güncellenerek sözlü gelenekte yaşamaya devam etmektedir. Yukarıda Nasreddin Hoca'nın boğası adına anlatılan fıkra örneği bu yenilenmenin en bariz örneğidir.

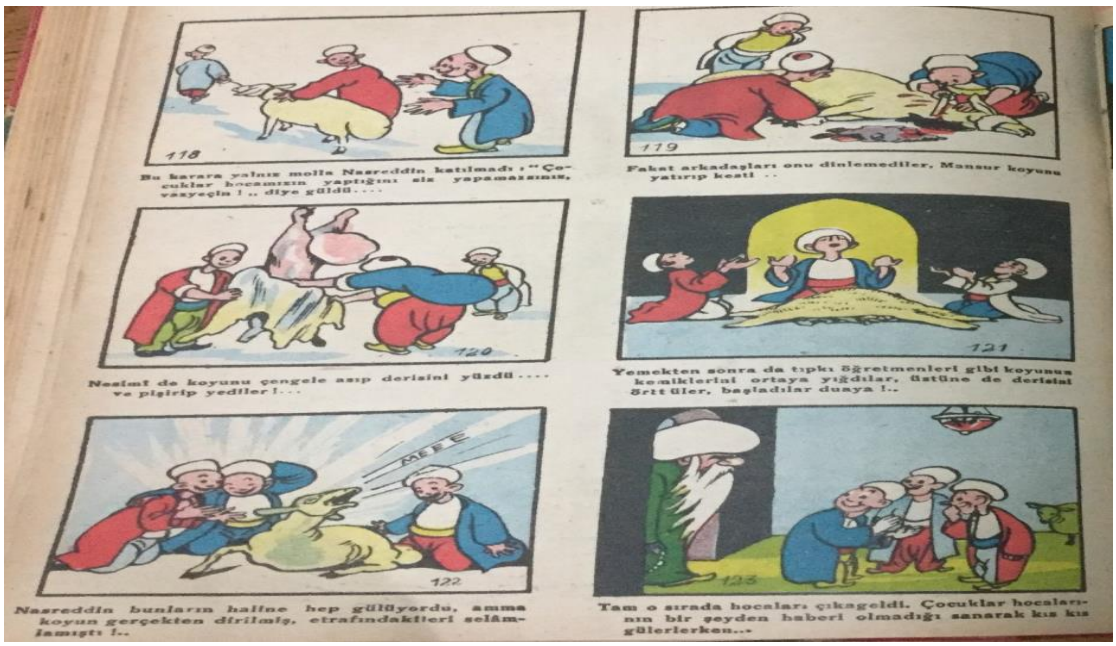
Son 50 yılın sosyal alanda ve teknolojik olarak değişim/dönüşümü, Nasreddin Hoca fıkralarının söylenmesini yavaşlatmış, fıkra konularının ağırlığı artık başka tiplere yüklenir olmuştur. Bunlar aşağıda değinilen, Temel Reis fıkraları, azınlık fıkraları ve siyasi fıkralar gibi fıkralardır.

[42] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 53.
[43] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 46.

4. Çocuk Dergileri ve Çizgi Romanlarda Nasreddin Hoca Fıkraları

Süreli çocuk mecmualarında çocuklara ve gençlere sunulan fıkralar, Türk halk kültürü geleneğinin ne kadar köklü ve zengin bir yapıda olduğunu okura göstermektedir. İnsanları tebessüm ettiren bu vasıtalarda toplumun kültürel ve tarihsel kodları kusursuz bir dille metinlere aktarılıp, çocuk dergileri özelinde yarının büyüklerine aktarılmıştır.

Örnek verilecek olursa, *Tarzan Türkiye'de* isimli çizgi roman bandı hem karikatürist hem de yazar olan Cemal Nadir tarafından kaleme alınıp, resmedilmiştir. Bu çizgi roman serisi ilk sayıdan (15 Nisan 1946) başlayıp, 18 sayı kadar devam ederek 15 Nisan 1946 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür.

Görsel 1*

*Cemal Nadir, "Tarzan Türkiye'de", *Doğan Kardeş Dergisi*. C.1, S.77, İstanbul 1946, s. 10.

Görsel 2**

Nasreddin Hoca, Seyyid Nesimi ve Hallaç-ı Mansur'un hocalarının izni olmadan gizlice bir koyunu kesmeleri ve yemelerinin ardından hocalarının bedduası sonrasında olanlar çizgi roman şeklinde karikatürize edilerek çocuklara sunulmuştur. Cemal Nadir tarafından görsel biçimde sunulan bu çalışma; efsane, destan, halk hikâyesi ve fıkra gibi Türk halk edebiyatı türlerinin de resimlendirilerek- metinler arası düzlemde- okura aktarılabileceğinin göstergesidir.

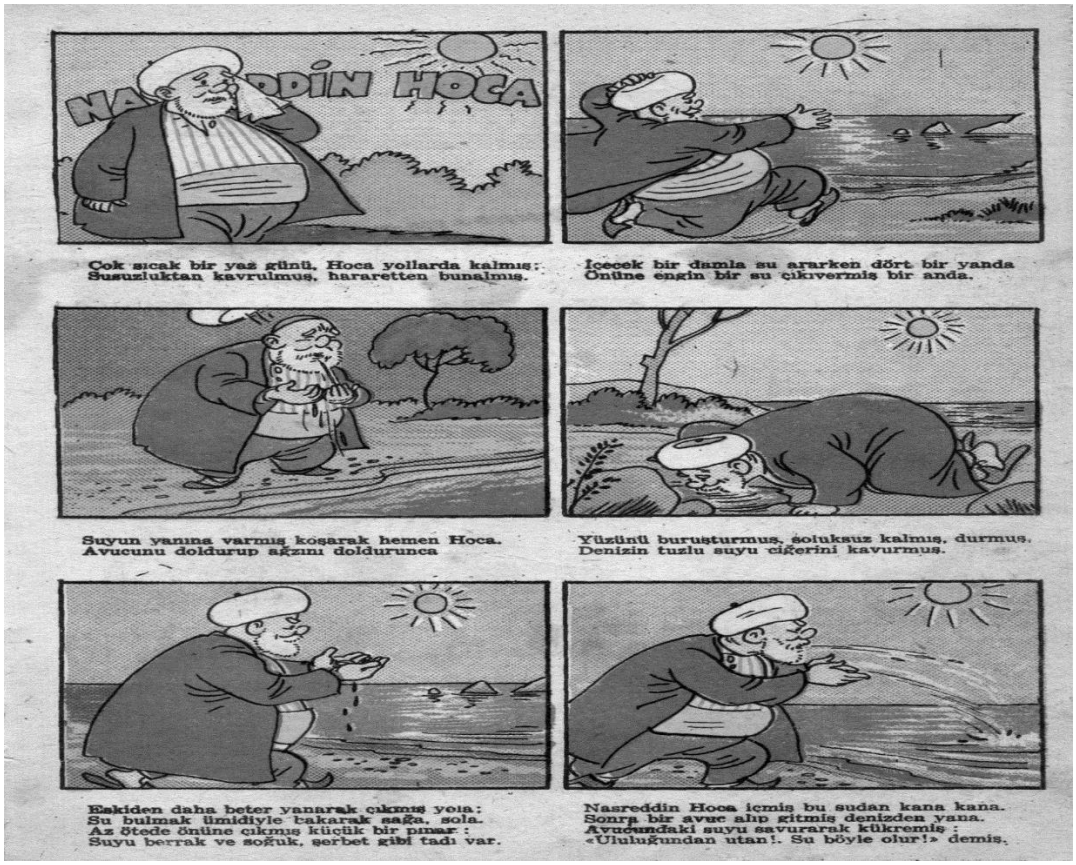
Yukarıda görüleceği üzere görsellerle birlikte yazılan: "Dilerim Hallaç-ı Mansur kesilerek ölsün!" Molla Nesimi'nin derisi yüzülsün!" gibi bedduaların yanında Hallaç-ı Mansur'un kellesinin kesilip, Seyit Nesimi'nin ise derisinin yüzüldüğü görsellerin bir çocuk dergisinde gerçekçi bir şekilde karikatürize edilmesi küçük yaştaki çocuk okurun psikolojik ve zihinsel gelişimleri için olumsuz örnek oluşturmuştur. Yukarıda örneklerde görüleceği üzere, sunulan çizgi roman masalı yetişkin bireylerin algı ve idrak kapasitelerine uygun içeriklerdir.

Zaman içerisinde meydana gelen değişim ve dönüşümle beraber edebi türler sosyal bilimlerin ya da görsel sanatların farklı disiplinlerden faydalanmıştır. Yukarıdaki görsellerde görüleceği üzere Türk halk edebiyatı türlerinden olan halk hikâyesi çizgi roman formuna dönüşerek resim ve metin karışımı bir forma kavuşmuştur. Bu durum 1930- 1970 yıllarına kadar çizgi romanların etkin olduğu dönemlere kadar devam etmiştir. Bu güncellemeler dönemin ilgi

** C. Nadir, *a.g.e.*, s. 11.

ve öğrenim metodolojilerine göre sürekli değişmektedir. Örneğin, kronolojik olarak aktarım yolları, sözlü, yazılı, görsel biçimlere dönüşerek çağa ayak uydurmaya çalışmıştır. Folklor kendini güncelleyen, yeniliklere açık bir disiplindir. Bu bağlamda eskiden anlatılan bir halk hikâyesine, günümüze uyarlanmış bir şekilde televizyonda, cep telefonlarında ve çeşitli sosyal medya uygulamalarında kolaylıkla ulaşılabilmektedir.

Aşağıda kesiti sunulan *Çocuk Haftası* gazetesinde “”Nasreddin Hoca Fıkraları” 76. sayıyla başlayıp (20. 07. 1946 yılı) 186. sayıya kadar (110 sayı) yayımlanmıştır. Bu fıkralar Sururi’nin çizimi, Rakım Çalapala’nın manzum fıkra metinleriyle çocuklara aktarılmıştır.

Görsel 3*

Yukarıdaki örnekte kafiyeli şekilde sunulan Nasreddin Hoca fıkrası, Sururi’nin karikatürize edilmiş çizimleriyle birleşerek çocukların ilgisine sunulmuştur. Manzum olarak aktarılan fıkra örnekleri çocukların yaş grupları gözetilip, onların anlama ve öğrenme seviyelerine indirgenerek verilmiştir. Görsellerle sunulan edebi metinler; çocukların eğitilmesi ve zihinsel gelişimlerinin desteklenmesi sürecinde hem eğitici hem eğlendirici bir misyon üstlenmiştir. Çocuklar hatta yetişkinler, eğlenceli olan çizimlerin yanında, birçok sanat ve

***Rakım Çalapala, “Nasreddin Hoca (Çizen: Sururi)”, *Çocuk Haftası Gazetesi*, C.5, S.109, İstanbul 1945, s.109.

kültür sayfasından da aynı dergi çatısı altında faydalanabilmiş, zamanlarını daha verimli olarak kullanabilmişlerdir.

5. Siyasi Fıkralar

Siyasi fıkralar Osmanlı İmparatorluğu'nda da bilinmekte olup, iletişim ağına düşmediği için pek yaygın değildi. Yalnız, sınırlı çevrelerde sözlü olarak yaşayabilmekteydi. Üstelik bunların çoğunun yazılıp yayınlanması 1856 Osmanlı Ceza Kanununa göre suç sayılmaktaydı. İlhan Başgöz'e göre, 1945 ten sonra memleketimizdeki büyük iletişim devrimi ve basın özgürlüğü politik fıkralara büyük bir gelişme sağlamıştır. Bu fıkraların konuları, başbakanlar, cumhurbaşkanları, asker ve subayları da içine alır olmuştur. Atatürk, İsmet İnönü, Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Adnan Menderes, Kenan Evren gibi başbakan ve cumhurbaşkanları bu fıkralarda gülünç hale getirilmiştir ve okura sivri yanları ile tanıtılmışlardır. Fıkralardan biri şöyledir:

"Başbakanımız Ulusoy Sovyetler Birliğine davetlidir. Bir gün Kuğu Gölü balesine davetli olduğu bildirilir. Başbakan telaşla eşine koşar "Eyvah karıcığım biz mayomuzu getirmemişiz" demiştir. [44] Özetle siyasi fıkralar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyada büyük bir yayılma göstermiştir.

Mısır başkanı Abdülnasır, İsrail başbakanı Golda Meir ve komünist liderler bu fıkraların iğneli dilinden kurtulamamıştır:

"Sovyetler Birliğinden doktorlar bir uluslararası tıp kongresine davet edilmişler. Herkes kendi memleketinde tıp alanındaki yeni buluşları anlatmış. Sıra Rus doktoruna gelince demiş ki: "Biz bademcik ameliyatı için yeni bir metot bulduk. Artık insanın ağzından girerek yapmıyoruz bu ameliyatı, makatından özel bir âletle girerek bademciğe ulaşabiliyoruz." demiş. Bunu neden yaptıklarını, neden bu kadar uzun bir yol seçtiklerini, neden bademciği ağızdan almadıkları sorulunca Rus doktor: "Bizde kimse ağzını açamaz da ondan,"[45] demiştir.

6. Bir Topluluğun, Bir Sosyal Gurubun Adına Bağlanan Fıkralar

6.1. Azınlık Fıkraları

Fıkra geleneğimizde, Laz, Kürt, Yahudi, Acem, Arap Rum, Ermeni gibi azınlıklar üzerine söylenen fıkralar önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar, azınlıkları tek tip (stereotipe) haline getirmiştir, bu fıkralar bize Karagöz oyununu hatırlatmaktadır.

[44] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 88.
[45] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 88.

Başgöz'e göre, azınlık tipleri Karagöz gölge oyununda belli özellikleri ile perdeye çıkmaktadır. Hayal perdesinde Yahudi korkak ve cimri olarak, Kürt cahil bir çoban olarak tanıtılmıştır. Ayrıca Karagöz perdesinde, Ermeni bakkal pastırmacıdır, Acem palavracı, Arap ise esrarkeşliği ile tanınmaktadır. Fıkralarda, bazen azınlıkların meslekleri doğru olarak tanıtılsa da bu fıkralar asıl çoğunluk kültüründeki insanların özgüvenini artırmak, kendi üstünlüğünü desteklemek işlevini görmektedir." [46]

Tren, uçak, otomobil gibi ulaştırma araçları, ülkemizin dört bir yanını birleştirmiş, her yere kolayca gidilip gelinir hale getirmiştir. Basın ve televizyon bütün vatandaşları birbiri ile tanıştırmak, birine ötekini göstermek gibi çok önemli bir görev yapmaktadır. Azınlıklar birbirini ve çoğunluk da onları, artık donmuş kalıplarda, tek tipleşmiş insanlar olarak değil, kendi gerçekleri ile tanımaktadır. Bu nedenlerle, azınlık fıkralarının yayılma alanı daralmış ve söylenmeleri azalmıştır.

7. Temel Reis Fıkraları

Türk toplumunun, özellikle 1950'lerden sonraki sosyal ve politik değişimi Temel Reis fıkralarına, hudutlarımızı da aşan, büyük bir yayılma alanı kazandırmıştır. Eskiden bu fıkralar Doğu Karadeniz bölgesinde, dar bir çevrede anlatılırdı. Günümüzde bir yandan Temel Reis'in saflığı ile alay eden, öte yandan Onun kıvrak zekâsını sergileyen bu fıkralar Temel'i Amerika'da ve Avrupa'da dolaştırmıştır, otomobile, uçağa bindirmiştir. Anlatılan fıkralarda Temel Reis artık Nasreddin Hoca gibi geçmiş kültüre bağlı, yerli bir tip değildir, çağdaş kültürümüzün yarattığı bütün dünyaya açılan bir fıkra kahramanıdır. Bugün içinde bulunduğumuz ekonomik ve politik sıkıntıların hemen hepsine bir Temel Reis fıkrası yakıştırılmıştır. Bu fıkralar güçlükler ve sorunlarımıza güler yüzle yaklaşarak toplumu rahatlatmıştır. Fıkraların böyle önemli bir işlevi vardır. Temel Reis fıkralarına bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

Örnek 1: "Temel Reis "Ben başbakan olacağım daa!" demiş. "Sen deli misin?" diye soran arkadaşlarına, "Delilik şart mıdır?" diye cevap vermiştir."[47]

Örnek 2: "Temel Reis Teksas'a polis müdürü olmuş. Bir çift gelerek Temel'den geçiş belgesi istemiş. Temel hemen yazıp vermiş. Amerikalı karı koca: "ama demişler bu belge bir kişilik, biz evli iki kişiyiz." Temel tabancayı çekip erkeği vurmuş, "Ha şimdi bir kişisin, geçebilirsin daa!" demiştir.[48]

---

[46] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 89.
[47] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 89.
[48] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 90.

Örnek 3: "Temel reis bir arkadaşı ile Amerika'ya gitmek istemiş. Arkadaşı "Biraz İngilizce öğrenelim, yoksa güçlük çekeriz" deyince Temel Reis: "Adam nasıl olsa anlaşmanın bir yolunu buluruz" diye ciddiye almamış. İki arkadaş Amerika'ya varmış, bir otele inmişler. Otel kabul memuru bunlara adlarını, adreslerini, kaç gün kalacaklarını İngilizce sormuş, cevap yok. Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça sormuş. Gene cevap yok. Bir türlü anlaşamamışlar. O vakit Temel Reis arkadaşına dönüp demiş ki: "Nasıl ben haklı değil miymişim, bak bu kadın o kadar yabancı dil biliyor, bizimle anlaşabildi mi?" [49]

8. Bektaşi Fıkraları

Halk kültürü ve geleneği yukarıda Nasreddin Hoca başlığında bahsedildiği gibi kendini sürekli yenilemektedir. Geleneğin bu değişimi; yönetimleri, ideolojileri hatta devletlerin rejim değişikliklerini de içine alarak yaşanılan bu zamana kadar gelmiştir. Halkımız geçmişte yaşanan ve bugün de devam eden güldürücü olayları sevip saydıkları kişilerin ağzından söyletmeyi adet edinmiştir. Bize ulaşan tüm fıkraların Bektaşi yâda Nasreddin Hoca tarafından yaşandığını elbette söyleyemeyiz. Nasreddin Hoca ve Bektaşi fıkraları bu güldürü geleneğinin günümüze dek süren zincirlerini oluşturmaktadırlar.

Bektaşi tiplemesi dönemsel şartlar içinde bozuk düzene, halkın dini duygularını sömürenlere karşı başkaldırının simgesidir. Tanrının buyrukları ve İslamiyet'in doğrularını kendi keyfi fikirlerine, dünya görüşlerine göre yorumlayan kişiler karşılarında Bektaşi'nin sivri zekâsıyla bütünleşmiş olan vurucu dilini bulmuşlardır.

Bektaşi fıkralarda, Tanrıyı yürekten sevmekte, dinde şekilciliği savunan bir anlayışa karşı çıkmaktadır. Bektaşi, fıkralarının birçoğunda Tanrıyla senli benli bir biçimde konuşmaktadır. Bu konuşma ilk bakışta yadırganabilir fakat bu yadırgama Tanrının suretine çok farklı anlamlar yükleyen inançlar sisteminin ya da kişilerin yapmış olduğu yorumlama olarak görülebilir. Bektaşi, fıkralarda Tanrıya kızar, ona içerler. Bu dost yanlısı alışveriş, özünde katıksız bir sevgi barındırmaktadır.

Sosyal yergi, din sorunlarını aşan bir değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır; Bektaşi fıkralarında Tanrının, inançlar sistemindeki soyut tartışma konularına yer verilmemektedir. Bektaşi Tanrıyı kendine yakın bulması ve Tanrıyla konuşması Metin Eloğlu ve Oğuz Tansel'den alınarak aşağıda özetlenmiştir:

[49] İ. Başgöz, *a.g.e.*, s. 89.

“Bir köyde yağmur duasına çıkarlar. Bektaşi de istemeye istemeye bunlara uyar, cemaatin arkası sıra giderken, eline geçirdiği bir ağaç dalını, kendi tarlasının bir kösesine saplayarak, başını yukarı kaldırıp: Bizim tarlada işte burası, der. Rastlantı bu ya, yağmur duası yapılır yapılmaz, bulutlar kendini gösterir. Kara bir bulutun kendi tarlası üzerine gittiğini gören Bektaşi sevinçle koşar. Bir de ne görsün, ceviz büyüklüğünde dolu, bütün ürünü berbat etmemiş mi? O vakit başını yukarı kaldırır; söyle söyler: Kabahat sende değil, sana tarlayı gösterende!”[50]

Bektaşi fıkralarında dini mevzular çoğunlukta olmasına rağmen, fıkralarda asıl amaç yaşanan olumsuzluklar üzerine insanlara elle tutulur somut dersler vermek ve eleştirileri dünya düzenindeki haksızlıklara, eşitsizliğe yöneltmektir. Yörükler, Türkmenler, Tahtacılar ve Bektaşiler gibi tarikatlar yâda topluluklar İslamiyet’i Bâtıni (Heteredoks) anlamda yaşayan topluluklardır. Bu anlamda günümüze kadar anlatılagelen fıkra metinleri dönemsel şartların duyuş, düşünüş ve inanç çeşitliliğini göstermektedir. Bektaşi fıkraları içinde bulunduğu sosyal çevreye ve ortama göre sürekli yenilenerek ve değişerek günümüze kadar gelmiştir. Bektaşi’nin Kadıköy Vapuruna binmesi buna örnektir. Bu fıkralarının çoğunun gerçekten Bektaşi dervişlerinin başından geçtiğini söyleyemeyiz. Bektaşi kültürüne yakın kişi ve grupların Bektaşi fıkrası diye söyledikleri gerçeği yansıtmayan pek çok fıkra bulunmaktadır; ama bunlar gerçek Bektaşi fıkralarının ironik yapısını okura sunmamaktadırlar.

[50] Metin Eloğlu ve Oğuz Tansel, *Bektaşi Dedikleri,* Evrensel Basım-Yayın, İstanbul 2004, s. 79.

Sonuç

Nasreddin Hoca, Temel, Bektaşi ve azınlıklar adına anlatılagelen fıkralar, Türk milletinin keskin zekâsına güldürü unsuru taşıyan olayları ve Türk dilinin imgesel anlamda zengin külliyatını da ekleyerek eşsiz içerikler ortaya çıkarmışlardır. Bu fıkra içerikleri, toplumun anlatılan dönem içindeki yaşayışına ve geleneksel hayatına ayna tutmuş, Anadolu topraklarının edebi ve kültürel tarihini okura aktarmıştır. Bu sözlü aktarım günümüze gelene kadar, değişen zaman ve teknolojik atılımlarla beraber farklı aktarım gereçleriyle yeni jenerasyona taşınmıştır. Fıkra, masal, destan ve efsane gibi Türk halk edebiyatı türleri yani Türk milletinin binlerce yıl önce yarattığı edebi mahsuller, görsel ağırlıklı içerikler olarak bugüne taşınmıştır. Günümüz kuşağı bu edebi türleri metin ağırlıklı değil, görsel ve işitsel olarak öğrenmeyi daha çok tercih etmektedir. Tıpkı, erken Cumhuriyet döneminde yazılı destan ya da halk hikâyesi örneklerinin görsel bir tür olan çizgi romanlara dönüşmesi gibi. Hoca fıkralarının yayılmasındaki başlıca etkenin sözlü gelenek olduğu tespit edilmiştir. Nasreddin Hoca fıkraları, dil ve kültürleri birbirinden çok farklı ulusların içinde anlatıla gelen ortak anlatılardır. Millî ve dini motiflerin baskın olduğu fıkralar da dahil bütün fıkra örnekleri değişim/dönüşüme uğrayarak dünya milletlerinin ortak malı olmuş ve yerel motifler kazanmıştır. 16. yüzyıldan, 17. yüzyıla kadar, Osmanlı'nın balkanlarda yayılma politikası sayesinde Hoca fıkralarının ünü sözlü anlatı geleneğinin etkili gücüyle de birleşerek bu topraklarda yayılmıştır. Dilden dile anlatılan fıkralar farklı varyantlara dönüşerek insanlığın hayata gülümsemesine vesile olmuştur. Geleneğin beslemiş olduğu sözlü yâda yazılı eserler ölümsüzlüğünü ve değerini halkın yüreğinde, dilinde, özünde kaldığı müddetçe sürdürmeye devam edecektir.

Kaynaklar

ALAY, O, "Bingöl Masallarının Muhteva ve Yapı Özellikleri", *Diyalektog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S. 15, Adıyaman 2017, s. 33.

ARTUN, E., *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2009.

BASSET, R., *Recherches Sur Si Djoh'a Et Les Anecdotes Qui Lui Son Attribuées, In Les Fourberies De Si Djoh'a*, Imprimery Nationale, Paris 1892.

Bahai, *Letaifi Hoca Nasreddin*, İkbal Kitabevi, İstanbul 1926.

BAŞGÖZ, İ., *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*, Pan Yayınevi, İstanbul 1998.

----------. *Yayımlanmamış Türk Folkloruna Giriş Kitabı.*

BAYAR, M, "Nasreddin Hoca", *Standart-Ekonomik Teknik Dergi*, C.35, S. 426, İstanbul 1966, s. 47-50.

BORATAV, P. N., *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.

----------. *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği Yayınevi, Ankara 1996.

BURRİLL, K. R.F., ''The Nasreddin Hoca Stories'', Archivum Ottomanicum, Tom. 2, Mouton 1970.

ÇALAPALA, R., "Nasreddin Hoca (Çizen: Sururi)", *Çocuk Haftası Gazetesi*, C.5, S.109, İstanbul 1945, s. 9.

DUMAN, M., *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2008.

ELOĞLU, M ve TANSEL, O., *Bektaşi Dedikleri*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul 2004.

ERGİN. M., *Dede Korkut Kitabı-1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

RUMİ, Ebul Hayr-i., *Saltukname*, (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

FRİEND, C. R. ve GİGLESİ, P., *The Effeni and The Pregnant Pot, Uygur Folktalesa*, New World Press, China- Beijing, 1982.

GÖLPINARLI, A., *Nasreddin Hoca*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961.

KONYALI, İ. H., *Akşehir, Nasreddin Hoca'nın Şehri*, Nümune Matbaası, İstanbul 1945.

Lamii Çelebi, *Letaif-i Lamii*, Bibliotheque National yazması, No: 419, Fransa 1532.

NADİR, C., "Tarzan Türkiye'de", *Doğan Kardeş Dergisi*, C.1, S.77, İstanbul 1946, s. 10-11-12.

ÖNDER, M., ''Nasreddin Hocaya Ait Yeni Vesikalar'', *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi,* C. 77, İstanbul 1955, s. 1225.

THELMA, J., *Michigan,* Oakland University library, (Unpublished materials colected in.) Oakland 1956.

YILDIRIM, D., *Türk Bitiği,* Akçağ Yayınları, Ankara 1998.